

Universitatea Babeş-Bolyai
Facultatea de Litere
Şcoala doctorală „Studii de hungarologie”

Angella Sorbán

**Aspecte sociologice ale bilingvismului în învățământ și
pe piața forței de muncă**

Teza de doctorat

REZUMAT

Conducător științific
Prof. univ. dr. Péntek János

2011

Cuprins

Introducere

I. Bilingvismul din punctul de vedere al sociologiei

1. Relația dintre limbă și societate – perspectiva sociologică
2. Cum își dobândește o limbă statutul de limbă minoritară?
3. Bilingvismul minoritar și problematica alegerii limbii
4. Limbă – economie – structură socială

II. Bilingvism și piața forței de muncă

1. Metodologie sumară
2. Alegerea limbii – alegerea școlii – alegerea profesiei
3. Strategii (legate de limbi) pe piața forței de muncă
4. Licențiatul (maghiar) șomer
5. Avantajele bilingvismului
6. Deficitul de competență lingvistică în limba maternă
7. Dezavantajul lingvistic
8. Atitudini lingvistice
9. Schimbarea de cod lingvistic, limbajul mixt
10. Care limbă unde își are locul?

III. Bilingvism și identitate

1. Limba maternă – limba statului. Căi spre învățarea corespunzătoare a limbii oficiale
2. Limbi și identitate

IV. Concluzii

V. Anexă la dinamica utilizării limbii. Oralitate în scris

1. Limbă – cultură – comunicare
2. Scriu spunând, citește-o auzind

Bibliografie

Anexă metodologică. Ghidul de interviuri

Cuvinte cheie: sociolingvistică, bilingvism, minoritate, limbă și economie, piața forței de muncă, dinamica utilizării limbii, putere simbolică, schimbare de cod lingvistic, diglosie, identitate

Tema centrală a disertației constituie relația dintre limba de studiu și caracteristicile utilizării limbii pe piața forței de muncă în cazul licențiaților de naționalitate maghiară din România. În pofida acestei delimitări precise, lucrarea depășește cadrul analitic menționat, tratând cu mai multă sau mai puțină profunzime și alte teme asociate, făcând referiri și la alte categorii sociale, datorită faptului că atât problematica indicată cât și perspectiva teoretico-metodologică a abordării își au fundamentarea în cercetările mele empirice din ultimele două decenii¹.

În Europa Centrală și de Est transformările structurii socio-economice de după 1989 au determinat schimbări radicale și pe piața forței de muncă, înlocuind sistemul centralizat cu logica cererii și a ofertei, generând totodată urmări importante și în domeniul folosirii limbii. Relația limbă-economie poate fi abordată pe de o parte din perspectiva economiei, analizând impactul tendințelor de dezvoltare economică globală ori națională asupra caracteristicilor folosirii limbii; iar de pe altă parte o putem investiga și din optica dinamicii uzului de limbă: cum afectează o ramură sau un segment economic opțiunile lingvistice ale actorilor economici, elementele culturale sau chiar simbolice ale strategiilor de angajare și network-urile legate de aceste aspecte (Grin 1999: 14). Ambele puncte de plecare ridică probleme interesante, mai cu seamă din perspectiva unei limbi minoritare. Ce fel de comportamente lingvistice se manifestă în lumea muncii? Este sau nu în curs de transformare prestigiul socio-economic al limbilor, valoarea lor de întrebuințare? Cum influențează atitudinile și comportamentul lingvistic limba de studiu,

¹ Cercetări empirice mai importante în domeniu:

1. *Anchetă sociologică pe tema preferințelor școlare și a asimilării*
2. (Sorbán-Dobos 1997, Sorbán 2000a, Sorbán 2009b);
3. *Piața forței de muncă în județul Cluj* (Sorbán-Nagy 2003a, 2003b);
4. *Intelectualitatea maghiară din România la începutul secolului al XXI-lea* (Sorbán-Nagy 2006);
5. *Bilingvism și piața forței de muncă* (Sorbán 2008, 2009a, 2009b, 2009c, 2011).

sau continuitatea studiilor într-o limbă sau alta? Care sunt factorii sociologici care determină alegerea limbii de studiu în cazul celor care aparțin minorității maghiare? Care sunt oportunitățile legate de limba maghiară ca limbă minoritară pe piața forței de muncă, în formarea carierei, pe calea afirmării profesionale? Având în vedere faptul că limba, cultura și economia sunt noțiuni învecinate, care ar fi semnificațiile sociale ale bilingvismului din punctul de vedere al minorității maghiare din România? Este sau nu este bilingvismul o sursă a identității minoritare?

Disertația este structurată în trei mari capitole. În primul capitol – **Bilingvismul din punctul de vedere al sociologiei** – este prezentată relația dintre limbă și societate în contextul gândirii sociologice, evidențiind în mod sumar câteva aspecte ale teoriei sociologice privind problematica în cauză: teoria lui R. H. Brown despre textualitatea societății (Brown 1987), discursul în viziunea foucaultiană (Foucault 2000, 2001, 2002), și concepția lui Bourdieu privind limbajul și puterea simbolică (Bourdieu 1977, 1978, 2001). Cu toate aceste fundamentări teoretice, ca și punct de plecare și totodată ca referință de bază au servit studiile și considerațiunile de filozofie socială ale sociologului din Wales, Glyn Williams (Williams 1992, 1999, 2005), vizând critica din perspectivă sociologică a tezelor mainstream ale sociolingvisticii, precum și descrierea acelor procese în și prin care o limbă sau alta își dobândește statutul de limbă minoritară (minoritisation of language/language group). Tot în acest capitol sunt prezentate în mod succint caracteristicile de bază ale structurii sociale și ocupaționale ale minorității maghiare din România, în raport cu cele ale majorității, plecând de la faptul că statutul unei limbi, precum și oportunitățile legate de ea, sunt determinate în mare măsură de situația socială (nivelul de școlarizare, pozițiile în structura ocupațională) a vorbitorilor acelei limbi.

În privința cercetării sociologice a limbii, în linii mari putem vorbi de două mari orientări: prima pleacă de la faptul că folosirea limbii este o practică socială ca oricare alta, în consecință putem vorbi despre sociologia limbii în sensul în care vorbim despre sociologia religiei sau despre sociologia familiei. Din cea de a doua perspectivă limba este de fapt prezentă în toate activitățile umane – ale subiectului (interviewat) cât și ale sociologului –, rezultă deci că fiecare sociolog cercetează în ultima instanță limba, atunci când pregătește sau realizează o anchetă sociologică (Achard 1993). Aceasta din urmă viziune are urmări esențiale atât asupra problemelor de bază ale științelor sociale (ce

anume trebuie să cerceteze sociologia?) cât și asupra metodelor sale (cum ajungem mai îndeaproape, cum putem surprinde aceste fenomene?)

În a doua parte a secolului al 20-lea suntem martorii ai unei turnuri lingvistice a științelor sociale, ceea ce înseamnă că sociologia își arată din ce în ce mai mare interes față de fenomenele lingvistice, de texte orale și scrise, istorisiri, identități narrative – față de aspectele și mijloacele lingvistice ale constituirii realității sociale și ale puterii simbolice. Această turnură a atras după sine în mod firesc reevaluarea semnificației faptului social, fiind înainte categorie cheie a sociologiei, evidențiind totodată necesitatea cercetărilor inter- și multidisciplinare în domeniu. Analiza sociologică discursivă studiază în ultima instanță constituirea sensului social: conotațiile sociale, sugerările indirecte (Grice 1975), retorica, precum și metodele subtile ale influențării și manipulării verbale, urmărind prin acestea demascarea tehnicilor discursive ale puterii, care ascund inegalitățile sociale (Fairclough 1989, van Dijk 1988, 2001).

Din această optică sociologia studiază constituirea socialului în și prin discurs. Piața lingvistică descrisă de Bourdieu este de fapt „o arenă de luptă” pentru poziții și pentru a influența viziunea legitimă asupra socialului. Limba cu ajutorul cuvintelor, noțiunilor și conceptelor categorizează actorii sociali, făcând distincții, care servesc la rândul lor ca mijloace simbolice ale identificării și autoidentificării. Totodată denumirile și titlurile prin mecanismul lor specific de funcționare produc comportamentele conforme acestora. O asemenea categorie este și categoria de minoritate sau etnie.

Glyn Williams în cartea sa despre plurilingvismul european *Sustaining Language Diversity in Europe* (2005), bazându-se pe concepția foucaultiană despre discurs și putere descrie procesul socio-economic în care structura unui grup lingvistic sau etnic se schimbă în mod defavorabil în și prin discurs, care însă în ultima instanță își are fundamentul în relațiile specifice de putere. Fapt este că minoritățile naționale nu dispun de structuri și instituții economice, politice, ideologice care ar garanta folosirea limbii lor în toate segmentele instituționale și cotidiene ale vieții. Întrebarea se poate pune însă și în felul următor: cum ajunge o limbă, limbă minoritară? Răspunsul se găsește în discursul legitim, care este strâns legat de relațiile de putere. Minoritatea – ca grup de altă limbă și cultură decât majoritatea – se constituie printr-un discurs aparte, unul „etic”, față de cel al statului național. Discursul național vorbește despre limba oficială, despre egalitatea în

drepturi a cetățenilor, în contrast cu discursul minoritar care evidențiază patrimoniul cultural propriu, precum și dreptul la folosirea limbii materne.

Într-un stat național limba de stat deține nu numai un rol important în organizarea societății, ci și una simbolică, cea a limbii oficiale, a posibilităților, a afirmării profesionale, față de cea minoritară acesta din urmă având o sferă de influență mult mai restrânsă. Conceptul de diglosie al sociolingvisticii descrie această separare funcțională a limbilor, face însă abstracție de rolul puterii în acest proces, de factorii care determină această situație, ignorând totodată problematica psihosociologică complexă a alegerii limbii, a situațiilor de bilingvism minoritar, al procesului problematic al asimilării, precum și interdependențele extrem de subtile între limbă și identitate.

Situația unei limbi și oportunitățile legate de ea într-o societate sau alta nu pot fi separate de vorbitorii săi, de situația socio-economică a grupului care o vorbește. În această ordine de idei se pune problema: dacă în realitate bilingvismul constituie un avantaj pe piața forței de muncă – așa cum s-a afirmat adesea –, iar societatea majoritară este în general monolingvă, atunci care ar putea fi cauza situației defavorizate a minorității bilingve față de majoritatea monolingvă? Datele de recensământ din anul 2002 indică faptul că situația maghiarilor din structura ocupațională românească este diferită față de societatea majoritară, adică prezintă dezavantaje mai mari decât cele existente la români: în general, maghiarii rămân subreprezențați în funcțiile de conducere și în sfera celor cu preocupări științifice și intelectuale, ajung însă suprareprezențați în cadrul grupurilor de muncitori calificați și necalificați, respectiv în domeniile prestărilor de servicii și comerciale (Veres 2007). În ceea ce privește situația maghiarilor din România, proporția celor cu studii universitare este mult mai scăzută decât în cazul românilor; în urma schimbărilor structurale din economie, datele referitoare la întreprinzători arată de asemenea rămânerea în urmă a populației maghiare față de societatea majoritară (Farkasné 2000, A. Gergely 2001). Astfel se pune întrebarea: este ori nu este un impediment în calea afirmării pe plan profesional faptul că individul aparține etniei maghiare ori și-a absolvit studiile în această limbă? În ce limbă să învețe copilul pentru a se putea afirma mai bine?

În perioada septembrie 2007 – martie 2008 am realizat o cercetare bazată pe interviuri aprofundate, acesta constând din chestionarea unor subiecți de naționalitate

maghiară cu diplomă de licență. Materialul cercetării conține 50 de interviuri cu durata de aproximativ o oră, referitoare la istoria carierei, concentrând asupra raporturilor existente între limba de studiu și de instruire profesională, relatând relația dintre competențele lingvistice și strategiile de pe piața forței de muncă. În partea a doua a disertației – **Bilingvism și piața forței de muncă** – sunt prezentate rezultatele referitoare la această cercetare, ancorând acestea în contextul concluziilor cercetărilor empirice anterioare amintite.

„Afirmarea” este unul dintre termenii cunoscuți ai discursurilor sociale legate de minoritățile naționale, de cele mai multe ori făcându-se referiri la alegerea limbii de studiu, vezi: „Copilul să învețe în limba română pentru a se putea afirma mai bine”. În acest context *al strategiilor* se pare că „afirmarea” minoritarilor ar trebui să se raporteze exclusiv la o bună cunoaștere a limbii statului, fără să aibă vreo legătură cu alți factori sociologici ori psihologici. În cadrul unui stat național în cazul minorităților un mijloc extrem de important al „afirmării” este fără îndoială o bună cunoaștere a limbii de stat, atât la nivelul comunicării cotidiene, cât și la cel al limbajului de specialitate. Acest lucru este evident și nu necesită nici o argumentare pe mai departe. Cu toate acestea însă, ar fi eronată exagerarea rolului cunoașterii limbii de stat în ceea ce privește situația minoritarilor pe piața forței de muncă. Potrivit rezultatelor cercetărilor noastre empirice această evoluție este puternic influențată de situația structurală a minorității maghiare, de pozițiile economice și politice deținute de maghiari, respectiv de „sistemul de relații aferente” ale acestora. Se poate afirma totodată că piața forței de muncă deține și o „cremalieră”, un component cultural-simbolic, structurat în priceperi culturale/de exprimare în limba maternă. Acest lucru este valabil pentru preferințele lingvistice, culturale și etnice în ceea ce privește practicile de angajare a forței de muncă (din partea angajatorului) și pentru strategiile ocupaționale ale forței de muncă (din partea angajaților). Putem afirma deci, că licențiații de naționalitate maghiară, dacă au posibilitatea, caută cu precădere locurile de muncă unde există probabilitatea de a utiliza și a limbii maghiare (cel puțin există colegi maghiari), la fel cum și în cazul angajatorilor există asemenea preferințe culturale și lingvistice. Acest lucru este confirmat și de alte studii efectuate de noi (Sorbán–Nagy 2003: 163). Așadar, competențele lingvistice (chiar în cazul unui bilingvism echilibrat, așa numit „balance”) nu dețin rolul exclusivist în ceea

ce privește „afirmarea” licențiaților maghiari, deoarece piața forței de muncă este un teren condiționat și de mulți alți factori sociologici.

O altă împrejurare față de cele amintite: cum anume este definită afirmarea? În cazul în care afirmarea înseamnă că licențiatul de naționalitate maghiară își găsește cu ușurință un loc de muncă, atunci alături de competențele lingvistice are relevanță atât domeniul de specialitate în care și-a dobândit licența, cât și cererea – eventual supraoferta – referitoare la domeniul respectiv pe piața muncii, precum și felul în care absolventul reușește să-și convertească într-un mod flexibil relațiile și cunoștințele însușite. În acest caz, nu limba de predare maghiară va constitui impediment pentru noii licențiați, ci *șomajul* va fi generat mai degrabă de asimetria structurii universitare în limba maternă (de faptul că în România nu toate specializările pot fi studiate în limba maghiară)

În cazul în care prin afirmare se înțelege faptul că licențiatul de naționalitate maghiară este defavorizat din punct de vedere al înaintării în ierarhia socială (numiri, avansări, poziții de conducere), atunci acest aspect în istorisirea carierei va fi formulat în general în felul următor: „un maghiar să nu-și dorească totuși” să ajungă director de spital, președintele Camerei, inspector școlar general etc; așadar minoritatea ca atare trebuie să aibă în vedere astfel de neajunsuri, dezavantaje, ba chiar mai mult decât atât, acest lucru pe undeva este și „normal”, deoarece se leagă de însăși condiția de minoritar.

În situația în care afirmarea se interpretează ca și succese pe plan profesional, vor fi întâlnite mai degrabă autoevaluări pozitive, fiind remarcate avantajele bilingvismului, în locul evidențierii situației defavorizate a minoritarilor. Fără îndoială, bilingvismul, precum și deprinderile legate de abordările biculturale, constituie un plus de adaptabilitate care pot fi foarte bine fructificate în cazul în care sunt bine gestionate de către angajat.

Referitor la *avantajele bilingvismului* găsim o serie de afirmații convingătoare atât în literatura de specialitate, cât și în cunoștințele noastre curente, cotidiene. În general sunt enumerate următoarele: „ești de atâtea ori om câte limbi stăpânești”, persoanele bilingve sunt mai deschise, mai tolerante, dispun de idei mai divergente și se bucură de un orizont cultural mai larg decât cele monolingve, care au o singură cultură. Un astfel de loc comun este și susținerea faptului că bilingvismul constituie un avantaj pe piața forței de muncă, așadar cei care vorbesc două limbi își găsesc mai ușor un loc de muncă. Se

ridică totuși următoarea problemă: care este bilingvismul avantajos și care nu, cum se caracterizează societatea în care urmărim aceste aspecte ale bilingvismului? Desigur, obiectivul de atins este bilingvismul echilibrat, precum societatea ideală ar fi una tolerantă în care ambele limbi servesc nu numai ca mijloace de afirmare aducând eventual și câștiguri economice, ci sunt considerate și respectate ca valori.

Avantajele bilingvismului nu pot fi prezentate doar în termeni economici, sugerând faptul că acesta ar aduce doar atâta folos, câți bani valorează sau cât profit produce, având în vedere afirmarea pe plan profesional ori ascensiunea în ierarhia socială. Societatea nu constă doar din economie, iar viața nu înseamnă doar un loc de muncă. Printre avantajele bilingvismului se numără și prietenii și cunoștințele existenței, precum și faptul că persoana poate citi în mai multe limbi și nu doar literatura de specialitate, ci și – eventual – beletristică. Este bine cunoscut faptul, că în legătură cu aspectele vieții sau de cele privind condiția umană cunoștințele noastre nu se obțin din studiile sociologice de specialitate, din tabele de statistică și grafice, ci din literatură. Lecturile sunt incluse în identitatea noastră socială, iar în ceea ce privește beletristica, cititul are și el un rol extrem de important în sfera pragmatică a vieții cotidiene, deoarece poartă în sine plinătatea relațiilor. Acest lucru poate fi exprimat printr-o narațiune, un aforism sau o anecdotă care expune de la caz la caz succesul, afirmarea ori chiar eșecul.

Bilingvismul însă constituie o șansă reală doar atunci când sunt eliminate disimetriile și în consecință ambele limbi sunt utilizate cu precizie, cu încredere în sine, atât în domeniul profesional, cât și în viața cotidiană. *Deficitul de competență lingvistică* este un fenomen frecvent întâlnit de oricine care trăiește în condițiile bilingvismului minoritar, unde în nenumărate situații se impune folosirea alterată a două limbi în diverse domenii și câmpuri comunicative, iar uneori și în interiorul acestora.

În ceea ce privește acest subiect – referitor la limba maternă – se remarcă cu predilecție afirmația lui István Lanstyák, care consideră că limbajul laconic, consecință a deficitului de competență lingvistică în limba maternă, este mai degrabă o problemă a drepturilor omului și nu una lingvistică. „Comparativ cu neologismele care îmbogățesc variantele minoritare ale limbii maghiare, despre deficitul lingvistic și pierderea registrelor lingvistice nu poate fi afirmat nimic pozitiv, deoarece acestea nu cresc, ci scad potențialul comunicativ al vorbitorilor, constrângându-i la utilizarea celei de-a doua limbi

și în cazurile când, de fapt, nu ar fi dorit acest lucru. Deficitul lingvistic poate frâna exercitarea drepturilor omului din punct de vedere lingvistic, de pildă, dreptul de folosință a limbii materne, mai mult decât atât, pot fi lezate și drepturile omului în general, de exemplu, dreptul la libera exprimare, deoarece absența unor cunoștințe de limbă constrânge uneori vorbitorul la trunchierea ori trecerea sub tăcere totală a mesajului (Lanstyák 2008: 131).

În acest sens, deficitul de competență lingvistică în limba maternă poate fi numit unul dintre dezavantajele bilingvismului minoritar (subordonat). Cea mai evidentă și mai completă definiție din acest punct de vedere este cea formulată de Sándor N. Szilágyi: „... atunci când menționez fenomenul deficitului lingvistic nu mă gândesc la ceva ce lipsește lingvistului sau unui alt observator «critic» din exterior privitor la comunicarea persoanei, ci la ceea ce lipsește vorbitorului, deficit ce capătă evidență și pentru individul însuși pe parcursul comunicării, provocându-i adesea un sentiment penibil de frustrare, mai mult decât atât, uneori și senzații de jenă” (Szilágyi 2008: 114).

O anchetă sociologică „conversațională” poate susține prin exemple plastice afirmațiile de mai sus. Pe durata interviului se întâmplă deseori ca persoana chestionată să se afle într-o situație extrem de incomodă, deoarece chiar de la început, la prezentare, trebuie să înfrunte deficitul lingvistic. Ar putea avea probleme și cu: „cum se spune în maghiară” de domeniul profesional însușit pe care eventual îl practică într-o altă limbă, însă predomină situația când interviuatul nu poate vorbi despre propriul său domeniu de specialitate ori postul ocupat așa cum și-ar dori, așadar apar ezitățile lexicale și comportamentale, în descrierea ocupației și a modului în care a fost angajat,.

Este bine cunoscut faptul că deficitul lingvistic se întâlnește cel mai frecvent în cadrul limbajelor de specialitate, cu precădere în registrele lingvistice cu privire la profesiile juridice, economice, tehnice și agrare, având în vedere că în România în aceste domenii există o penurie legată de învățământul în limba maternă, iar în domeniile de specialitate amintite, limbajul utilizat la locul de muncă – în mod dominant ori în totalitate – este cel românesc. Referitor la registrele lingvistice de specialitate, în mediile bilingve se afirmă adesea faptul că o persoană, pentru a putea fi considerată un vorbitor la nivelul corespunzător al ambelor limbi de specialitate, trebuie să cunoască doar terminologia de specialitate din limbile în cauză. Limbajul de specialitate însă nu poate

fi restrâns în nici o limbă doar la nivelul terminologiilor, aceste limbaje fiind și ele la rândul lor stratificate (Ablonczyné 2006).

Una dintre metaforele biblice utilizate în domeniul științelor sociale este așa numitul efect-Matei, care plecând de la textul din Evanghelie: „pentru că celui care are, i se va da, și va avea de prisos; dar de la cel ce n-are, se va lua și ce are!”, fiind întrebuințat de către sociologi pentru descrierea unor fenomene din cadrul cărora grupurile aflate în situații avantajoase prin intermediul sistemelor instituționale beneficiază de noi avantaje, iar altora dezavantajate li se înrăutățesc și pe mai departe condițiile neprielnice. Această metaforă este foarte expresivă privind fenomenele lingvistice și comportamentale asociate deficitului de competență lingvistică în limba maternă, cu statut minoritar.

Dezavantajele lingvistice desemnează situații în care vorbitorii de limba minoritară datorită neajunsurilor lor în limba oficială ajung în situații defavorabile. Grosjean în scrierile sale privind bilingvismul (Grosjean 1982, 2008) atrage atenția asupra faptului, că bilingvismul ideal – ca individul să aibă competențe identice în ambele limbi – practic nu există. În pofida acestui fapt atât în comunicarea de fiecare zi, dar mai cu seamă în sfera instituțională competențele lingvistice ale unui individ bilingv, minoritar de exemplu, este judecat din punctul de vedere al monolingvismului (din ambele părți), ceea ce are efect negativ asupra autoaprecierii individului.

Despre procesul de învățarea-predarea limbii române ca limba statului în școlile minoritare este un lucru bine cunoscut că urmărește mai cu seamă aprofundarea cunoștințelor privind literatura română și a limbii literare decât competențele, deprinderile conversaționale, ceea ce este în dezavantajul minoritarilor, având totodată și un randament paradoxal: minoritarii după absolvirea a 12 ani de studiu și cu bacalaureat la limba și literatura română, nu cunosc în mod corespunzător, sau nu pot să folosească în mod spontan cuvinte și expresii uzuale, de conversație cotidiană în limba statului.

Dezavantajele lingvistice sunt legate în general de toleranța majorității față de competențele lingvistice mai modeste în limba statului ale minoritarilor, ceea ce – cum reiese din interviuri – prezintă o schimbare pozitivă față de experiențele din perioadele precedente. Cu toate acestea trebuie menționat, că subiectul dezavantajelor lingvistice desemnează teme delicate, pe parcursul interviurilor deseori sunt asociate de tăcere, de

reținere și de simțul rușinii. Este caracteristic, ca subiecții intervievați distanțează, înlătură această problematică, nu vor să vorbească despre aceste episoade și experiențe.

Pentru eliminarea insuficiențelor exprimării în limba oficială respectiv a dezavantajelor lingvistice mijlocul principal pentru minoritarii maghiari din România constituie abandonarea școlii de predare în limba maternă și alegerea școlii în limba statului pentru copii. Această alegere însă are influențe considerabile asupra competențelor lingvistice în limba maternă, a folosirii limbii în afara sferei instituționale (de exemplu în grupul de referință, chiar în familie), asupra atitudinilor lingvistice și nu în ultimul rând asupra identității colective.

Atitudinile sunt dispoziții comportamentale de durată, învățate pe parcursul vieții, care exprimă tendințe de evaluare, de apreciere pozitive sau negative ale subiectului față de un lucru anume. Cu toate că atitudinile lingvistice sunt de fapt noțiuni de bază ale sociolingvisticii, puține analize se ocupă de studiul detaliat și aprofundat al atitudinilor lingvistice, mai cu seamă în condițiile foarte diferite ale bilingvismului colectiv (Baker 1991). În sociologie atitudinile „se măsoară” în mod cel mai frecvent prin scalele de măsură (scala Likert, scala diferențial-semantică etc.), pornind de la faptul însă că atitudinile sunt produsele istoriei (biografiei) noastre, acestea pot fi surprinse și prin narațiuni, prin povestirile episoadelor trăite legate de o limbă sau alta.

În lucrarea lor *Acts of Identity* Le Page și Tabouret-Keller definesc manifestările lingvistice ca „activități” în și prin care individul își exprimă universul simbolic intern (Le Page–Tabouret-Keller 1984). Aspectele simbolice ale uzului de limbă atrag atenția asupra dinamismului comportamentului uman. Individul poate arăta fețe diferite prin „destăinuiri” ori „tăinuiri” într-o limbă sau alta și poate exprima, marca prin acestea apartenența la un grup sau chiar la mai multe grupuri. Viața, cariera istorisită ne oferă acces spre atitudinile lingvistice: referirea vorbitorului față de limba maternă, de cea oficială sau chiar față de limbajul mixt (amestecat), ca mod aparte de vorbire în diferite împrejurimi bilingve.

Atitudinile fiind înrădăcinate în experiențele noastre trăite se pune problema: care sunt factorii care influențează în mod determinant atitudinile lingvistice? Pe baza cercetărilor noastre putem descrie o atitudine pozitivă față de limba maternă, a cărei sursă o găsim în mod firesc în familie și care este condiționată de alegerea tot a acestei limbi ca

limbă de studiu, de folosirea și dezvoltarea limbii materne în cadrul instituțiilor de învățământ. De asemenea – pe baza istorisirilor – putem surprinde o altă atitudine, una defensivă față de limba maternă, care este strâns legată de deficitul lingvistic și de frustrarea provocată de competențele lingvistice insuficiente în această limbă. Atitudinile față de limba statului sunt influențate mai degrabă de dezavantajele lingvistice, de socializarea în instituțiile de învățământ cu predare în limba statului, sau de diferite experiențe de însușire pe cale instituțională sau spontană a limbii de stat. Față de limbajul mixt găsim în interviuri cu precădere stigmatizări accentuate, în afara sferei informale norma lingvistică fiind folosirea limbii materne sau a limbii oficiale în mod cât mai frumos, corect și expresiv.

Latura cea mai dinamică a uzului de limbă este *schimbarea codului lingvistic* care prin definiție se referă la folosire alterată a două sau mai multe limbi (limbaje) în cadrul unei și aceleiași manifestări lingvistice. Schimbarea codului lingvistic poate să aibă cauze multiple, motivații extrem de diferite și poate îndeplini diverse roluri în procesul de comunicare. În pofida faptului că limbajul mixt (maghiara amestecată cu româna) este unul stigmatizat, acest mod de vorbire este folosit, având totuși o dublă apreciere: una „oficială” și una „informală”. Este vorba de o ambivalență specifică, la fondul căreia putem surprinde anumite regularități ale folosirii limbilor în situații sociale bilingve foarte diferite. Schimbarea de coduri lingvistice sau chiar opțiunea (situațională) pentru limbajul mixt au roluri sociale extrem de importante în dinamica grupurilor: pot servi ca mijloc de acomodare, de integrare într-un grup sau altul, sau deopotrivă poate servi ca marcaj, semn al unei identități aparte, al unui alt univers simbolic, al apartenenței individului la un alt grup social/cultural.

Diglosia este noțiune de bază a sociolingvisticii, desemnând situația în care o comunitate utilizează două limbi ori două dialecte cu funcții diferite. Cu toate acestea în literatura de specialitate găsim puține referiri privind factorii sociologici care determină, mențin sau reproduc situații diglosice într-o societate. Studiile deseori neglijează rolul puterii politice, precum și dinamica utilizării limbii în procesul formării normelor de conduită lingvistică. Cercetările noastre pun în evidență rolul limbii învățământului instituțional în formarea acestor norme. Putem afirma că în cazul minorității maghiare din România continuitatea procesului de învățământ într-o limbă sau alta (în cea maternă sau

în cea oficială) joacă un rol esențial în formarea comportamentului lingvistic și al atitudinilor lingvistice. În consecință: nu numai puterea sau factorii socio-economici, ci vorbitorii însăși – prin alegerile și comportamentul lor lingvistic – influențează în mod semnificativ „care limbă unde își are locul”.

A treia parte a lucrării se ocupă de relația dintre **identitate și bilingvism** în situația minoritară. Identitatea ocupă un loc strategic în literatura de specialitate a zilelor noastre, ceea ce este deseori explicat cu faptul că odată cu modernismul, identitatea noastră (cine sunt, la ce grup aparțin) nu mai este așa de univocă cum a fost în epocile istorice anterioare (Kovács 2004). Definind identitatea ca reflecțiile ființei umane asupra eului și asupra mediului său social putem conchide, că identitatea este o sinteză a acestor reflexii și conținuturi subiective și că fără îndoială limba joacă rolul esențial în această sinteză (Tabouret-Keller 1996: 317).

Pornind de la aceste considerente legătura între limbă și identitate pare evidentă, totuși accesul nostru spre aceste conținuturi subiective este destul de limitat. Pe parcursul istorisirilor trebuie să surprindem acele teme, cuvinte cheie care mobilizează această sferă. Putem identifica trei domenii în această privință: drepturile lingvistice, dezavantajul lingvistic și alegerea limbii de studiu pentru copii (ce fel de școală trebuie să urmeze copilul: cu limbă de predare în limba maternă sau în limba statului?) La aceste tematici se apelează la amintiri, episoade trăite, experiențe, vorbe din familie – acestea leagă de fapt individul de limba maternă, de cele două limbi, sau dimpotrivă îl distanțează de una sau de la ambele. Identitățile construite prin aceste narațiuni pot fi clasificate în trei categorii tipice. Acestea se deosebesc între ele nu doar prin conținutul lor (despre ce vorbesc), ci și din punctul de vedere al formulării lor verbale (mijloace stilistice și gramaticale folosite). În consecință: pentru ca o limbă sau alta, sau chiar bilingvismul să devină o sursă a constituirii identității individuale sau colective, este nevoie de experiențe bogate, de impresii profunde, amintiri, trăiri lăuntrice, ceea ce leagă individul de limbile în cauză. În general trăirile legate de limba maternă oferă acest domeniu: conținuturi psihice cognitive, afective, emoționale profunde, care servesc ca surse ale identității.

Cele mai importante rezultate ale cercetărilor empirice legate de tema abordată sunt formulate în **Concluzii**. Pe tot parcursul lucrării am urmărit o abordare echilibrată între evidențierea rolului determinant al factorilor socio-economici, structurali, respectiv

dinamismul comportamentului uman în formarea caracteristicilor uzului de limbă în contextul bilingvismului minoritar.

Potrivit interpretării clasice, sociologia ar avea menirea ca prin descrierea fenomenelor și regularităților sociale (ori prin demascarea discursului puterii) să atragă atenția asupra inegalităților sociale, precum și prin mijloacele sale să depună eforturi pentru diminuarea acestora, și respectând demnitatea umană să ajute la reevaluarea stigmatizărilor sociale. Din acest motiv viziunea critică a primit pondere în lucrare, precum și optica vorbitorului ca ființă umană liberă, cu drepturi și obligații sociale.

Definind tema centrală ca relația dintre limba de studiu și strategiile lingvistice pe piața forței de muncă, esența acesteia o putem surprinde în dilemele legate de limba școlii, a instruirii în cazul minoritarilor: în ce limbă să studieze copilul ca să se poată afirma mai bine? Putem concluziona că argumentarea bine cunoscută „Copilul să studieze în limba statului ca să se poată afirma mai bine”, maschează atât situația structurală defavorabilă minoritară (inclusiv în sistemul de învățământ), cât și rolul dinamismului comportamentului uman în formarea normelor de conduită lingvistică.

Având în vedere că bilingvismul niciodată nu există la un nivel general, ci se practică în comunități concrete, putem afirma că nici aspectele sociologice, nici cele psihosociale nu pot fi lăsate în afara atenției când se vorbește de bilingvism. Limbile sunt folosite de oameni, care sunt totodată și ființe sociale, fiecare dintre ei având povestea lui aparte privind limbile în cauză, și având trăirile lăuntrice, experiențele subiective legate de ele. Comportamentul lor lingvistic de fiecare zi – destăinuirile cât și tăinuirile printr-o limbă sau alta – se înrădăcinează în aceste surse de cunoștințe colective și individuale.

Într-un context economic limba este deseori prezentată drept instrument, mijloc în sprijinul afirmării profesionale. Din perspectiva cercetărilor noastre acesta se dovedește o viziune simplistă și unilaterală asupra rolului și funcțiilor limbii în societate, fiindcă dimensiunea menționată este mult mai bogată, mult mai complexă și mult mai diferențiată. De asemenea, separarea exclusivistă a diferitelor domenii de folosirea limbii (școala, universitatea, locul de muncă, locurile publice etc.) din punctul de vedere al vieții și al comportamentului uman este mai degrabă artificială – aceste domenii de viață funcționând de fapt în interdependența lor firească.

Perspectiva sociologică a studierii relației dintre limbă și societate are în vedere – cum am mai arătat înainte – rolul limbii, ale mijloacelor lingvistice în constituirea socialului, a realității sociale. Aceasta putere a constituirii realității sociale are nu numai limba puterii, ci o are fiecare limbă în lume, dacă este aleasă și dacă este folosită.

Publicații proprii din tema tezei:

SORBÁN Angella – DOBOS Ferenc 1997. Szociológiai felmérés a határon túl élő magyar közösségek körében az asszimiláció folyamatairól. Iskolaválasztás és anyanyelvhasználat. [Anchetă sociologică despre procesele asimilării. Alegerea limbii de studiu la nivelul școlii generale] *Magyar Kisebbség* 1997/3-4, 293–323.

SORBÁN Angella 2000a. „Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen.” *Magyar Kisebbség* 2000/1, 167–180.

Traducerea în limba română: „Copilul să studieze în limba română ca să se poată afirma mai bine” Radiografia asimilării. In: Györgyjakab Izabella 2002 (ed.): *Alternative minoritare. Prezentarea problemelor minoritare în revista Magyar Kisebbség* (1995–2000). Editura T3, Sfântu-Gheorghe, 187–199.

SORBÁN Angella – NAGY Kata 2003a. Munkaerő-piaci helyzetkép Kolozs megyéről [Piața forței de muncă în județul Cluj] In: FÁBRI István (coord.): *Kisebbségi lét és érvényesülés. A magyar lakosság munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében*. Editura Lucidus, Budapest, 135–179.

SORBÁN Angella 2003b. A Kolozs megyei magyarság munkaerő-piaci helyzete. [Minoritarii maghiari pe piața forței de muncă în județul Cluj] In: FÁBRI István – HORVÁTH Tamás (coord.): *A magyar nyelvű oktatási intézmények munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében*, Magyar Tudományos Akadémia, Teleki László Intézet, Budapest, 2003, 37–40.

SORBÁN Angella – NAGY Kata 2006. A felnőttoktatás lehetséges irányai az erdélyi magyar diplomások körében. [Câteva direcții posibile în educația pentru adulți în cazul licențiaților maghiari din România] *Magyar Kisebbség*, 2006/ 1-2, 250–291.

SORBÁN Angella 2008. Kétnyelvűség és munkaerő-piac. [Bilingvism și piața forței de muncă] In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv 2007-2008*. Editura Marineasa, Timișoara, 201–224.

SORBÁN Angella 2009a. Mutatkozások és rejtőzések. A nyelvi attitűdről. [Destăinuiri și tăinuiri. Despre atitudinile lingvistice] In: Bálint Emese – Péntek János (coord.): *Oktatás:*

nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról. AESz, Editura T3, 2009, 144–168.

SORBÁN Angella 2009b. A nyelvválasztás és szociológiai háttere az oktatás különböző fokozatain. [Alegerea limbii la diferite nivele de studiu] In: Bálint Emese – Péntek János (coord.): *Oktatás: nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról.* AESZ, Editura T3, 125–143.

SORBÁN Angella 2009c. A kétnyelvűségről munkaerő-piaci kontextusban In: Horváth István – Tódor Erika (coord): *Nemzetállamok, globalizáció, kétnyelvűség.* Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, ISPMN-Kriterion, Cluj 133–144.

Traducere în limba română: Despre bilingvism pe piața forței de muncă. In: Horváth István –Tódor Erika 2010. *Limbă, identitate, multilingvism și politici educaționale.* Editura Kriterion. 81–92.

SORBÁN Angella 2011. A diglossziáról szociológiai közelítésmódban. [Despre diglosie din perspectivă sociologică] In: Horváth István – Tódor Erika Mária (coord): *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több)nyelvű lét.* Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale ISPMN-Kriterion, Cluj 2011. (*În curs de apariție*)

Bibliografie selectivă

ABLONCZYNÉ MIHÁLYKA Livia 2006. *Gazdaság és nyelv.* Lexikográfia és terminológia kézikönyvek 2. Lexikográfia Kiadó, Pécs

ACHARD, Pierre 1993. *La sociologie du langue.* Paris, Presses Universitaires

ANTAKI, Charles –WIDDICOMBE, Sue (eds.)1998. *Identities in Talk.* Sage, London

ANDERSON, Benedict 1983. *Imagined Communities.* Reflections on the Origins and Spread of Nationalism.London, Verso

APPADURAI, Arjun 1996. *Modernity at Large. Cultural Dimension of Globalisation.* Minneapolis/London

AUSTIN, John L.1990. *Tetten ért szavak.* Akadémiai Kiadó, Budapest

BABBIE, Earl 1995. *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata.* Balassi Kiadó, Budapest

BAGGIONI, Daniel 1997. *Langues et nations in Europe.* Payot, Paris

BAHTYIN, Mihail M.1986. *A beszéd és valóság. Filozófiai és beszédelméleti írások.* Gondolat Kiadó, Budapest

- BAŃCZEROWSKI Janusz 1997. A nyelvi közlés rejtett pragmatikai információiról. *Magyar Nyelvőr* 121/1, 53–56.
- BARKLEY, Karen 2000. *Negotiated paths to Nationhood: A Comparison of Hungary and Romania in the Early Twentieth Century. East European Politics and Societies*, Vol 14, no.3. 497–531.
- BARTH, Fredrik 1969. *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture difference*. Oslo University Press
- BARTHA Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- BENŐ Attila, SZILÁGYI N. Sándor (szerk.) 2006. *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár
- BENŐ Attila 2008. *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Egyetemi Műhely Kiadó. Bolyai Társaság – Kolozsvár
- BIRÓ A. Zoltán 1984. *Beszéd és környezet*. Tanulmányok az anyanyelvhasználat köréből. Kriterion, Bukarest
- BIRÓ Béla 2004. *Narratológia*. Scientia Kiadó, Kolozsvár
- BODÓ Csanád 2004. Nyelvi szocializáció és nyelvi tervezés a moldvai magyar-román kétnyelvű beszélőközösségekben. In: Kiss Jenő (szerk.): *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest
- BOURDIEU, Pierre 1977. *Sur le pouvoir symbolique*. *Annales*, Année 1977, Volume 32, Numéro 3. 405–411.
- BOURDIEU, Pierre 1978. *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Tanulmányok, Budapest, Gondolat Kiadó
- BOURDIEU, Pierre et al. 1993. *La misère du monde*. Seuil, Paris
- BOURDIEU, Pierre 2001. *Langage et pouvoir symbolique*. Édition Fayard, Paris
- BROWN, Richard H. 1987. *Society as Text. Essays on Rhetoric, Reason and Reality*. The University of Chicago Press
- CSATA Zsombor 2004. Az iskoláztatás nyelvének szociológiai háttere Erdélyben. In: KISS Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Az RMDSZ Ügyvezető Elnöksége. <http://www.adatbank.ro/inchtm.php?akod=342> (2009. május)
- COHEN, Anthony P. 1985. *The Symbolic Construction of Community*. London Tavistock

- COULMAS, Florian 1997. *The Handbook of Sociolinguistics*. Oxford, Blackwell
- DIJK, Teun, A. van, 1988. *News as discourse*. Hillsdale Erlbaum associates Inc.
- ELSTER, John 1995. *A társadalom fogaskerekei*. Magyarázó mechanizmusok a társadalomtudományokban. Osiris-Századvég, Budapest
- ERDEI Itala – PAPP Z. Attila 2001. A romániai magyar hallgatók a felsőfokú képzésben (1989-2000). In: BODÓ Barna, (szerk.) *Romániai Magyar Évkönyv, 2001*, 104–131.
- ERŐS Ferenc (szerk.) 1996. *Azonosság és különbözőség*. Scientia Humana Kiadó, Budapest
- EYAL Gil – SZELENYI Iván – TOWNSLEY Eleanor 1998. *Making Capitalism without Capitalists: The new ruling Elites in Eastern Europe*, London, New York
- FAIRCLOUGH, Norman 1989. *Language and power*. London, Longman
- FENYVESI Anna (ed.) 2005. *Hungarian language contact outside Hungary: Studies in Hungarian as a minority language*. Amsterdam: John Benjamins, XXII-425.
- FERGUSON, Charles 1959. Diglossia. *Word* 15: 2, 325–340.
- FESTINGER, Leon 2000. *A kognitív disszonancia elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest
- FISHMAN, Joshua A 1967. Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without Bilingualism. *Journal of Social Issues* 23, 29–38.
- FISHMAN, Joshua A. 1989. *Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective*. Multilingual Matters
- FOUCAULT Michel 2000. *Szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*. Osiris Kiadó Budapest
- FOUCAULT, Michel 2001. *A tudás archeológiája*, Atlantisz Kiadó, Budapest
- GAL, Susan 1979. *Language shift. Social determinants of Linguistic change in Bilingual Austria*. New York, Academic Press
- GEERTZ, Clifford 1994. *Az értelmezés hatalma*. Antropológiai írások. Századvég Kiadó, Budapest
- GILBERG, Trond 1974. *Romania: Problems of the multilaterally Developed Society*. In: Gati, Charles (ed.): *The politics of Modernization in Estearn Europe*. Testing the Soviet Model, New York/London, 117–159.
- GILBERG, Trond 1975. *Modernisation in Romania since World War II*, Praeger

- GILES, Howard – ELLEN Ryan B. (eds.) 1982. *Attitudes towards language variation. Social and applied contexts*. London
- GOFFMAN, Erving 1981. *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Gondolat Kiadó, Budapest
- GRANOWETTER, Mark 1975. *Getting a Job. A Study of Contacts and Careers*, Cambridge, MA: Harvard University Press
- GRICE, Paul H. 1975. Logic and conversation. Syntax and semantics vol. 3. Academic Press, New York, 41–57. *A társalgás logikája*. Fordította Pléh Csaba.
http://kiegmagyar2006.atw.hu/Jelentestan/H_Paul%20Grice%20A%20Tarsalgas%20Logikaja.pdf (2010 október)
- GRIN, François 1999. Economics. In: FISHMAN, Joshua, A. (ed.): *Handbook of Language and Ethnic Identity*, Oxford University Press, 9–23.
- GROSJEAN, François 1982. *Life with two Languages. An introduction to bilingualism*. Harvard University Press, London.
- GROSJEAN, François 2008. *Studying Bilinguals*. Oxford University Press
- HABERMAS, Jürgen 1987. *The Philosophical Discourse of Modernity. Twelve Lectures* (By Frederick Lawrence) Cambridge, MA: The MIT Press
- HALÁSZ László – HUNYADY György – MARTON L. Magda 1979. *Az attitűd pszichológiai kutatásának kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- HORVÁTH István – TÓDOR Erika (szerk.) 2009. *Nemzetállamok, globalizáció és kétnyelvűség. Nyelvpedagógiai és szociolingvisztikai tanulmányok*. Nemzeti kisebbségkutató Intézet – Kriterion Kiadó, Kolozsvár
- HORVÁTH István 2004. Az erdélyi magyar fiatalok Magyarország irányú tanulási migrációja 1990–2000. *Erdélyi társadalom* – 2. évfolyam 2. szám. 59–84.
- HORVÁTH István 2001. A romániai magyarok kétnyelvűsége: nyelvismeret, nyelvhasználat, nyelvi dominancia. *Erdélyi társadalom* 3. évf. 1 sz. 171–198.
- HORVÁTH Kata 2004. Szóban–írásban. Egy cigány szerelmeslevél kapcsán. In: *Tabula* 2004/7 (2) 209–226.
- HUNYADY György (szerk.) 1984. *Szociálpszichológia*. Gondolat Kiadó, Budapest
- KESZEG Vilmos 2002. *Homo narrans. Emberek, történetek, kontextusok*. KOMPRESS, Kolozsvár

- KONTRA Miklós (szerk.) 1991. *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. (A magyarságkutatás könyvtára XI.) Magyarságkutató Intézet, Budapest
- KONTRA Miklós 1999. *Közérdekű nyelvészet*. Osiris Kiadó, Budapest
- KONTRA Miklós (szerk.) 2005. *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika*. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely
- KONTRA Miklós – SZILÁGYI N. Sándor 2002. A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs? In: KONTRA Miklós, HATTYÁR Helga (szerk.) *Magyarok és nyelvtörvények*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 3–10.
- KOVÁCS Éva 2004. Vakmerő tézisek az identitásról. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 221–234.
http://www.szochalo.hu/uploads/media/kovacseva_vakmero_tezisek.pdf
- LANSTYÁK István 2008. A nyelvi hiány. In: FEDINEC Csilla (szerk.): *Értékek és dimenziók a magyarságkutatásban*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 105–117.
- LANSTYÁK István 2002. *A magyar nyelv határon túli változatai. Babonák és közhelyek*.
<http://epa.oszk.hu/00000/00033/00010/lanstyak.htm> (2008. augusztus)
- LE PAGE, Robert, B. – TABOURET KELLER, Andréé 1985. *Acts of Identity. Creol-based approaches to language and ethnicity*. Cambridge, New York, Cambridge University Press
- LEPENIES, Wolf 1990. *Les trois cultures: entre science et litterature: l'avenement de la sociologie*. Maison des sciences de l'homme, Paris
- LIVEZEANU Irina 1995. *Cultural politics in Grater Romania. Regionalism, Nation Building and Ethnic Struggle. 1918-1930*. New York: Ithaca
- MOREL, J. et al. 2004. *Szociológiaelmélet*, Osiris Kiadó, Budapest
- MOSCOVICI, Serge 2002. *Társadalom – lélektan*. Osiris, Budapest
- MURVAI László 2000. Magyar nyelvű oktatás Romániában (1989-1999). In: BODÓ Barna (szerk.): *Romániai magyar évkönyv 2000*. Szórvány Alapítvány-Polis Könyvkiadó, Temesvár-Kolozsvár, 104–113.
- MURVAI Olga 2001. *Lingua Pax*. I-II. Bukarest.
- ONG, Walter J. 1982. *Orality and literacy: The technologizing of the word*. New York: Methuen

- PAP Mária – SZÉPE György 1975 *Társadalom és nyelv*. Szociolingvisztikai írások. Gondolat, Budapest
- PAPP Z. Attila 2001 A romániai magyar oktatás helyzete 1989 után. In: uő. *Sétanyomatok. Szocioesszék*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 74–96.
- PÉNTEK János 1999. *Az anyanyelv mítosza és valósága*. AESZ-füzetek, Kolozsvár
- PÉNTEK János 2001. *A nyelv ritkuló légköre*. Szociolingvisztikai dolgozatok. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár
- PÉNTEK János 2005. A külső régiók esélyei az új évszázad magyar nyelvi kommunikációjában. In: Péntek János–Benő Attila (szerk.) *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. AESZ, Kolozsvár, 9–23.
- RÉGER Zita 2002. *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- RICOEUR, Paul 1990a. *La métaphor vive*. Édition du Seuil, Paris
- RICOEUR, Paul 1990b. *Soi-même comme un autre*, Édition du Seuil, Paris
- SCHLEICHER Nóra 1997. A diglosszia elméletei és kritikája. *Jel-Kép* 1997/2, 123–130.
- SCHÜTZ, Alfred – LUCKMANN, Thomas 1974. *The Structures of Life-World*, London
- SÉRIOT, Patrick 1997. Etnos et Demos: la construction discursive de l'identité collective. *Language et Société* Paris, MSH 1997, 79: 39–52.
- SKUTNABB-KANGAS, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*, Budapest, Teleki László Alapítvány
- SKUTNABB-KANGAS, Tove, 1984. *Bilingualism or not: The education of Minorities*. Clevedon, Multilingual Matters
- SZABÓ Márton 1998. *Diszkurzív térben. Tanulmányok a politika nyelvéről és a politikai tudásról*. Scientia Humana, Budapest
- SZILÁGYI N. Sándor 2005. Asszimilációs folyamatok a romániai magyarság körében. In: PÉNTEK János, BENŐ Attila (szerk.): *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár, 24–95.
- SZILÁGYI N. Sándor 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek és dimenziók a magyarságkutatásban*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 105–117.

- TENGELYI László 1998. *Élettörténet és sorsesemény*. Atlantisz, Budapest
- VARGA E. Árpád 1998. *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*, Püski, Budapest
- WILLIAMS, Glyn 1992. *Sociolinguistics. A Sociological Critique*. London, Routledge
- WILLIAMS, Glyn 2005. *Sustaining Language Diversity in Europe*. Palgrave. Macmillan
- WILLIAMS, Glyn 1999. Sociology. In: FISHMAN, Joshua, A. (ed.): *Handbook of Language and Ethnic Identity*, Oxford University Press 164–180.
- VINCZE Gábor 1999. A nemzeti kisebbségtől a „magyar nemzetiségű románokig. Negyvenöt év romániai magyarság-politikájának vázlata. In: BALOGH Béni (szerk.): *Kötődések Erdélyhez*. Alfadat-Press, Tatabánya, 211–263.
- WITTGENSTEIN, Ludwig 1992. *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz Kiadó, Budapest